

УДК 371.124:33

Єгорова В. В., Голубєва М. О.

## БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС: ІСТОРІЯ ПИТАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

*Статтю присвячено проблемам упровадження ідей Болонського процесу у ВНЗ України. Проаналізовано історичний аспект, реалії та перспективи щодо реалізації основних положень Болонської декларації. Авторами розроблено науково-методичний семінар для підвищення кваліфікації викладачів у світлі нових тенденцій освіти.*

### **Актуальність дослідження**

Сучасна державна політика України орієнтована на активне входження до європейської та світової спільноти. Швидка зміна умов життя

змушує шукати нові підходи до підготовки фахівців, які будуть здатні працювати у ХХІ столітті. Перехід до ринкових відносин, структурна перебудова економіки, політичні процеси, криза

найвищої школи потребують формування нової системи цінностей і напрямів в освіті. Співпраця з європейцями у сфері освіти на шляху входження України в Європу є одним із пріоритетів розвитку вищої освіти України. Відповідно до вимог Болонського процесу Україна зобов'язалась узгодити освітню політику щодо створення Європейського регіону вищої освіти. У сучасній Україні освіта «базується на національній ідеї вищої освіти, зміст якої полягає у збереженні та примноженні національних освітніх традицій. Вища освіта покликана виховувати справжнього громадянина України, для якого потреба у фундаментальних знаннях та у підвищенні загальноосвітнього й професійного рівня асоціюється із зміцненням своєї держави» [1, 361].

Однак у структурі європейської освіти для освіти нашої країни є багато нового. Одним із таких нововведень, яке радикально змінює систему освіти, є кредитно-модульна система, що є обов'язковою вимогою реорганізації навчально-виховної діяльності університету, залученого до Болонського процесу.

**Під об'єктом нашого дослідження** матимемо на увазі навчально-виховні процеси у вищих навчальних закладах України, підпорядковані ідеї входження вітчизняної освіти у Болонський процес.

**Предметом нашої наукової розвідки** виступають реальні проблеми реалізації Болонської декларації у вищих навчальних закладах України.

**Мета цього наукового дослідження** полягає у виокремленні проблем, що виникають у ВНЗ України в процесі впровадження ідей Болонського процесу.

*Ми передбачаємо*, що необхідно розробити науково-методичний матеріал (пояснювального характеру) для студентів та студенток і спеціальні психологічні тренінги для професорсько-викладацького складу. Останні заходи сприятимуть підвищенню **психолого-педагогічної культури** викладачів у вищих навчальних закладах України.

### **Постановка проблеми у загальному вигляді**

«На виконання першочергових завдань, що впливають з вищезазначеного (реалізація ідей Болонського процесу. — *Прим. авт.*), рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 28 лютого 2003 р. (протокол № 2/3-4) та від 24 квітня 2003 р. (протокол № 5/5-4) передбачено проведення з 2003/04 навчального року педагогічного експерименту щодо впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу (далі — КМСОНП) у вищих

навчальних закладах III–IV рівнів акредитації. При розробці цього положення враховано засади Європейської кредитно-трансферної та акумулюючої системи (далі — ECTS)». І далі «у положенні використано терміни, що подані у Законах України “Про вищу освіту” № 2984-111 від 17.01.2002 р. і “Про інноваційну діяльність” № 40-V від 04.07.2002 р., та введено нові терміни відповідно до цілей цього положення, а саме:

— кредитно-модульна система організації навчального процесу (далі — КМСОНП) — це модель організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (залікових кредитів);

— заліковий кредит — це одиниця виміру навчального навантаження, необхідного для засвоєння змістових модулів або блоку змістових модулів;

— модуль — це задокументована завершена частина освітньо-професійної програми (навчальної дисципліни, практики, державної атестації), що реалізується відповідними формами навчального процесу;

— змістовий модуль — це система навчальних елементів, що поєднана за ознакою відповідності певному навчальному об'єктові» [1, 350–351].

### **До історії розробки наукової проблеми**

Видатний сучасний український дослідник, академік А. М. Алексюк ще у 1993 році піднімав питання щодо реорганізації системи вищої освіти та впровадження **модульного навчання**. Він подає своє бачення стосовно цього питання, а саме: «...модульна система навчання головним своїм призначенням повинна мати таку зміну організаційних засад педагогічного процесу у вищій школі, яка б забезпечила суттєву його демократизацію, умови для дійсної зміни місця студента у навчанні (перетворення його з об'єкта на суб'єкт цього процесу), надала б навчально-виховному процесу необхідної гнучкості, запровадила б у дію принцип індивідуалізації навчання» [2, 4].

На відміну від інших, цей викладач (тоді ще професор) не тільки виступав за реальні зміни у вищій школі, але й практично впроваджував модульно-рейтингову систему організації навчання як експериментальну методику. З кінця 80-х рр. до середини 90-х рр. ХХ ст. А. М. Алексюк використовував цю педагогічну технологію при викладанні курсу «Педагогіка вищої школи» для студентів та студенток філософського та економічного факультетів Київського державного університету ім. Тараса Шевченка.

Українські ВНЗ не мають відповідного досвіду для поступового переходу до цієї системи організації навчального процесу, тому природним є велика кількість питань щодо прояснення того, що є кредитно-модульна система, і як вона функціонує, і проблем щодо її впровадження в українському освітньому просторі.

**Завдання наукового дослідження:**

– проаналізувати історично-педагогічний аспект даної проблеми;

– розробити зміст тематичного плану роботи науково-методичного семінару для викладачів та викладачок кафедри у світлі Болонського процесу.

**Що ж таке Болонський процес?** Це тисячі навчальних закладів, студентство яких має на меті інтегруватися до європейської спільноти. Отже, «Болонський процес – це система заходів європейських державних установ, університетів, міждержавних та громадських організацій, які мають відношення до вищої освіти, спрямованої на структурне реформування національних систем, зміну освітніх програм і відповідних інституційних перетворень з метою створення до 2010 р. європейського наукового та освітнього простору для підвищення конкурентоспроможності європейської вищої школи» [3, 68].

Ми вважаємо, що Болонська декларація вимагає глибокого осмислення і в історичному плані, оскільки процес євроінтеграції в освітній сфері розпочався задовго до її підписання у червні 1999 року.

На думку сучасного українського науковця О. Язвінської, Болонський процес має свою передісторію та історію, а «початком першого періоду передісторії (1957–1982 рр.) можна вважати Римський договір 1957 р., за яким діяльність ЄС у сфері освітньої політики обмежувалася заохоченням співпраці між державами-членами без втручання у зміст навчального процесу та організацію освітніх систем окремих країн. Водночас актуалізується питання щодо порівняння освітніх систем для взаємовизнання дипломів. З першої спільної конференції міністрів освіти Європи (1967 р.) починається вироблення єдиного загальноєвропейського підходу до вищої освіти. Конференція міністрів освіти (1971 р.) визначила п'ять основних положень загальноєвропейського виміру в освітніх системах: взаємне визнання дипломів; формування Європейського університету; кооперація у розвитку вторинної вищої освіти; створення європейського центру розвитку освіти; заснування необмеженого державними кордонами інституту вищої освіти. Вони розвинулись у Програмі дій (1976 р.): вільний вступ до вищої школи; визнання

дипломів; спільні програми навчання; короткі освітні програми тощо» [3, 69].

Досліджуючи далі передісторію Болонського процесу, О. Язвінська зазначає: «у другому періоді (1983–1992 рр.) відпрацьовуються правові аспекти освітньої євроінтеграції, розробляються відомі міжнародні проекти – COMET, ERASMUS, LingWa, TACIS та ін., прийнято Європейську конвенцію про загальну еквівалентність періодів університетської освіти (1990 р.)» [3, 69].

Велика Хартія університетів (Magna Charta Universitatum), де проголошені основні засади, що мають назавжди зостатися принципом діяльності університетів як центрів культури та освіти. Ця Хартія є невід'ємною складовою Болонської декларації.

Далі, за О. Язвінською, «третій період розпочався з 1992 р. під впливом Маастрихтського договору (договір про Європейський Союз. – Прим. авт.). Такі програми, як SOCRATES, Leonardo da Vinci, «Молодь», TEMPUS, були спрямовані саме на стимулювання інтеграційних процесів та модернізацію освіти. З середини 90-х рр. ідеї євроінтеграції вищої освіти поширюються на Східну Європу, в тому числі і на Україну» [3, 70].

У 1997 році під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО було розроблено і прийнято **Лісабонську конвенцію** про визнання кваліфікацій, які існують у системі вищої освіти Європи. Цю конвенцію підписали 43 країни (наша Україна в тому числі), більшість з яких згодом сформулювали і принципи Болонської декларації. Лісабонська угода декларує наявність та значення різноманітних освітніх систем і має на меті створення умов, за яких більша кількість людей, скориставшись усіма перевагами і здобутками національних систем освіти і науки, зможе бути мобільною на європейському ринку праці.

Через рік Франція, Велика Британія, Італія та Німеччина підписали так звану **Сорбоннську декларацію**, завдання якої спрямовані на створення відкритого європейського простору вищої освіти, який має стати більш конкурентоспроможним на світовому ринку освітніх послуг. Основна ідея цих документів – двоступенева структура вищої освіти, використання системи кредитів (ECTS), міжнародне визнання бакалавра як рівня вищої освіти, що надає право продовжувати навчання за програмами магістра відповідно до положень Лісабонської угоди.

*Цілі та завдання* Сорбоннської декларації отримали логічне продовження в Болонській декларації від 19 червня 1999 р. «Про європейський

простір вищої освіти», що підписана двадцятьма дев'ятьма міністрами освіти європейських країн. У Болонській декларації проголошується важливість координації політики щодо вищої освіти країн Європейського континенту (як-от спільна розробка навчальних курсів, академічне партнерство, запровадження програм обміну студентів тощо). Цей процес спрямовано на реформування системи вищої освіти з метою всеохоплюючої гармонізації вищої освіти на європейському рівні на добровільних засадах та з повагою до національних особливостей сторін. В ідеалі цей документ передбачає формування «Загальноєвропейського освітнього простору», або «Європи знань» вже у 2010 році.

До **особливих цілей декларації** можна віднести:

- прийняття спільної системи порівняння та визнання освітніх кваліфікацій та наукових ступенів, впровадження уніфікованого Додатка до диплома про вищу освіту;

- введення двох етапів навчання – додипломного (не менше 3 років), післядипломного (1–2 роки магістерської програми та 3 роки докторантури);

- впровадження розробленої інститутами ЄС системи трансферних кредитів European Credit Transfer System (ECTS);

- прийняття європейського стандарту оцінки знань та якості навчання (запровадження уніфікованих критеріїв, методів оцінки);

- подолання перешкод, що заважають вільному руху студентів, стажерів, учителів, дослідників, викладачів, менеджерів у галузі освіти.

Основним завданням на цей період окреслено реалізацію передбаченої Болонською декларацією системи академічних кредитів, аналогічної ECTS (Європейській кредитно-трансферній системі). Саме цю систему розглядають як засіб підвищення мобільності студентів під час переходу з однієї навчальної програми в іншу, включно з програмами післядипломної освіти.

Освітня концепція Болонського процесу полягає у формуванні перспективи загальноєвропейської системи вищої освіти, названої Зоною європейської вищої освіти, яка ґрунтується на спільності фундаментальних принципів функціонування.

Лаконічно основні засади Болонського процесу викладені у статті провідного українського фахівця з проблем вищої школи доцента В. В. Кудіної, а саме:

«1. Введення двоступеневої вищої освіти (сьогодні в Україні діє триступенева система: бакалавр, спеціаліст, магістр).

2. Запровадження кредитної системи обліку трудомісткості навчальної роботи студента.

3. Організація акредитаційних агентств, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій. Встановлення стандартів транснаціональної освіти.

4. Істотний розвиток мобільності студентів і викладачів.

5. Забезпечення працевлаштування випускників. Усі академічні ступені й інші кваліфікації мають бути сприйняті європейським ринком праці, а професійне визнання кваліфікацій має бути спрощене. Для забезпечення визнання кваліфікацій планується повсюдне використання Додатка до диплома, який рекомендований ЮНЕСКО.

6. Забезпечення привабливості європейської системи освіти. Одним із головних завдань, що має бути вирішене у рамках Болонського процесу, є залучення до Європи більшої кількості студентів з інших регіонів світу. Вважається, що введення загальноєвропейської гарантії якості освіти, кредитної нагромаджувальної системи, легкодоступних кваліфікацій тощо сприятиме підвищенню інтересу європейських та інших громадян до вищої освіти» [4, 2].

Цитуючи вищезазначену авторку О. Язвінську, продовжуємо екскурс до історії Болонського процесу, а саме: «у вересні 2003 р. в Берліні... у спільному комюніке “Утворення європейського простору вищої школи” прийнято принципово нове рішення – поширення загальноєвропейських вимог і стандартів уже й на докторські ступені... Новий саміт країн – учасниць Болонського процесу відбувся у травні 2005 р. у м. Берген (Норвегія)... На Бергенській конференції до Болонської співдружності приєдналася й Україна» [3, 72].

У 2005 році Україна підписала угоду про вступ до **Болонського процесу**, оскільки основна мотивація уряду нашої країни не лише у важливості кроку до євроінтеграції, але й у перспективі забезпечення конкурентної спроможності вітчизняних спеціалістів за умов посилення мобільності на ринку праці.

**Основними поняттями Болонської декларації є:**

- навчальний модуль (змістовний) (надалі – модуль);

- освітньо-кваліфікаційні рівні (бакалавр, магістр);

- навчальний кредит (надалі – кредит);

- навчальний рейтинг (надалі – рейтинг);

- тьюторіал та ін.

Останні десятиліття поняття **навчальний**

**модуль** інтенсивно досліджується з метою прояснення його змісту, структурної організації, характеристик та іншого. Аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури показує, що поняття модуля вперше з'являється у 70-х роках ХХ сторіччя.

У статті «Модульный подход в современном российском образовании» авторка М. А. Морозова надає визначення поняттям, що досліджуються нами в даній науковій розвідці, які представлені різними іноземними науковцями, а саме: «один із засновників модульного навчання Дж. Рассел визначав модуль як навчальний пакет, що охоплює концептуальну одиницю навчального матеріалу та приписаних учням дій (1971)» [5].

І далі, «на думку Б. і М. Гольдшмід, модуль — автономна, незалежна одиниця у спланованому переліку видів навчальної діяльності, що призначена допомогти студенту досягти певних, чітко визначених цілей (1972)... Г. Оуенс під поняттям модуля розумів замкнений комплекс, що навчає, до складу якого входять: педагог, ті, хто навчаються, навчальний матеріал і засоби, які допомагають студенту та викладачу реалізувати індивідуалізований підхід, забезпечити їх взаємодію (1975)... Сучасний дослідник П. А. Юцявичене визначає модуль як “блок інформації, що включає до себе логічно завершену одиницю навчального матеріалу, цільову програму дій і методичні вказівки, які забезпечують досягнення поставлених цілей”» [5].

На думку видатного українського педагога академіка А. М. Алексюка, «модуль — це відносно самостійна частина навчального процесу, яка містить насамперед одне або кілька близьких за змістом і фундаментальних за значенням понять, законів, принципів» [2, 4].

Згідно з Методичними матеріалами Національного університету «Львівська політехніка», «модуль (Module) — поіменована, цілісна, чітко структурована та відповідно удокументована у встановленій формі змістова частина підготовки фахівця, яка повинна бути засвоєна студентом за допомогою різних форм навчального процесу» [6, 18].

У рамках кожного модуля студент чи студентка завжди має справу як зі знаннями з предмета, так і з видами діяльності, які пов'язані з отриманням та використанням цих знань. Призначенням створення кожного модуля є досягнення заздалегідь запланованого результату навчання. Результати контролю з модуля характеризують як успішність навчальної діяльності студента чи студентки, так і ефективність педагогічної технології, яка вибрана викладачем. Безсумнівними

перевагами **рейтингової** форми контролю є:

- попередній, поточний, підсумковий контроль навчання;

- поточний контроль є засобом навчання та зворотного зв'язку;

- процедура оцінювання результатів окремих етапів контролю забезпечує його надійність;

- поточний контроль реалізує мотиваційну та виховну функції;

- сучасна організація контролю надає можливість студентам розвивати навички самооцінки роботи та формувати навички і вміння самоконтролю в професійній діяльності.

Ще один термін, який увійшов у обіг завдяки впровадженню кредитно-модульної системи, це **навчальний кредит**.

У своїй статті «Деякі аспекти впровадження європейської системи ECTS у вищу освіту України» доцент МАУП Л. Гурч зазначає, що «кредит — це трудомісткість навчальної роботи студента з певної дисципліни, частка конкретної дисципліни в загальному річному навантаженні студента» [7, 186–187].

На нашу думку, мета модульного навчання не у жорсткій регламентації діяльності студентів та студенток, а навпаки, у наданні їм більшої свободи особистісного розвитку, що дає можливість обирати те, що їм більш цікаве, і вивчати те, що до душі, у тій послідовності, яка влаштовує. Деякі критики модульного навчання вважають, що така свобода у виборі предметів призведе до хаосу в системі вищої освіти.

Саме для цього й існує система **тьюторів**, робота яких полягає у наданні консультацій студентам з приводу того, коли і які предмети їм краще обирати та певні правила переходу від одного модуля до іншого. Наприклад, в американській системі освіти студент не може перейти до предметів, які входять до складу модуля «advanced», якщо він не опанував предмети попередніх рівнів складності. Такою є загальносвітова практика.

Розкриємо поняття **тьютор**. За С. У. Гончаренком, «тьютор (англ. *tutor*, від лат. *tueor* — спостерігаю, пікуюсь) — педагог-наставник в англійській “паблік скулз”, старших класах граматичних шкіл і педагогічних коледжів. Тьютори призначаються з досвідчених викладачів цих шкіл; у навчальний час вони викладають предмет за своєю спеціальністю, після уроків — ведуть виховну роботу з 5–10 чи 15 учнями. Під їхнім керівництвом учні самостійно працюють над певними темами з предмета, який вивчається кожним учнем у школі. Особливо широко так звана тьюторіальна система застосовується в англійських

педагогічних коледжах, а також в Оксфордському і Кембриджському університетах, де вона з'явилася ще в XIV ст. ...» [8, 335–336].

**Тьюторська система** є важливим елементом освітньої системи Великої Британії. Вона використовується у більшості британських університетів на базових університетських курсах та в післядипломному навчанні. Головна мета цієї системи – це підвищення ефективності навчального процесу шляхом сприяння самостійній роботі студентів.

Треба зазначити, що **Британська тьюторська система** дещо корелює із елементами **українського** освітнього процесу, зокрема із призначенням кураторів для груп студентів чи наукових керівників для дипломантів та аспірантів.

Отже, якщо ми хочемо підняти рівень нашої освіти, перед нами стоїть серйозне завдання – досягти відповідних змін у громадській свідомості та всебічна підготовка кадрів, здатних до кваліфікованої професійної діяльності, пов'язаної з євроінтеграційним поступом України.

У навчальному посібнику «Вища освіта України і Болонський процес» ми знаходимо визначення понять «бакалавр» та «магістр», а саме: «бакалавр – освітній або освітньо-кваліфікаційний рівень вищої (рідше середньої) освіти (у різних країнах має різне трактування та зміст підготовки), однак зазвичай – це академічна ступінь (кваліфікація), що присвоюється особі, яка опанувала програму вищої освіти з терміном навчання 3–4 роки та успішно пододала підсумкову атестацію. Дає право на продовження навчання з отриманням ступеня магістра...» [9, 350], і далі «магістр – академічна ступінь (кваліфікація), який отримують бакалаври (дипломовані фахівці) в результаті засвоєння основної освітньої програми вищої освіти з тривалістю навчання 1–2 роки; дає право на зайняття основних посад на ринку праці, продовження навчання в аспірантурі» [9, 355].

Стосовно зміни системи освіти та нашого загальнонаціонального ставлення (не треба забувати про особливості українського менталітету) до усіляких змін, ми повністю підтримуємо думку з цього приводу провідного фахівця Інституту вищої освіти АПН України, професора *К. Корсака*, а саме: «тут час назвати ще один міф – переконання у тому, що кредити, модулі і рейтингове оцінювання є магічними засобами уніфікації освітніх систем з одночасним значним підвищенням якості дипломів... неформальне використання кредитів, модулів і рейтингового оцінювання теж можливе, але повне використання позитивного потенціалу цих засобів потребує

грандіозних зусиль сотень тисяч викладачів європейських ВЗО і, що також важливо, – змін засад діяльності шкіл. Адже нові покоління учнів і студентів мають жити з усвідомленням того, що вчитися самостійно потрібно удвічі-втричі більше, як у закладах освіти, звітувати про наслідки цієї роботи необхідно безперервно дистанційно і під час кожної зустрічі з учителем чи викладачем, знати дві-три іноземні мови і бути готовим до більш чи менш тривалого навчання в іншій країні та ін.» [10, 173].

Маємо визнати, що входження у Болонський простір є для українського суспільства важливим та необхідним через потребу вирішення проблеми визнання українських дипломів за кордоном, підвищення ефективності та якості освіти і конкурентоспроможності українських ВНЗ та їхніх випускників на європейському й світовому ринках праці.

**Хмельницький національний університет** не залишається осторонь освітніх процесів, які розпочалися в Україні. Одним із перших він почав брати участь у педагогічному експерименті із впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу (КМСОНП) в 2004/2005 н. р., яка більшою мірою відповідає процесу впровадження ECTS.

Ставлення до кредитно-модульної системи у викладачів нашого ВНЗ на сьогодні не є одностайним, але переваги (прозорість навчального процесу і процесу оцінювання знань студентів, виховання самостійності та відповідальності, перспективи працевлаштування та визнання дипломів) є очевидними. Ми вважаємо, що на початку шляху завжди буває складно, але ми живемо у все більш конкурентному світі, і без національного згуртування нам не досягти гідного для України, а отже, і для кожного українця, місця ні в Європі, ні у світі.

Всім відомо, що реалізувати новітній, досконалий зміст освіти неможливо без відповідного **науково-методичного забезпечення навчального процесу**. На сьогодні склалася непроста ситуація із забезпеченням та створенням нових підручників, посібників та іншої навчально-методичної літератури, особливо україномовної, а це негативно позначається на якості підготовки фахівців, запровадженні новітніх технологій навчання та утвердженні державної мови у навчальних закладах.

Саме за таких обставин і для підвищення психолого-педагогічної культури викладачів нами був розроблений зразок приблизного тематичного плану науково-методичного семінару підвищення кваліфікації викладачів на тему «**Адаптація**

**Болонського процесу до Українських реалій: проблеми та перспективи».**

Тематичний план семінару

1. Болонський процес і українські реалії: проблеми та перспективи.
2. Активні методи навчання: нове чи добре забуте старе?
3. Метод соціодрами та психодрами.
4. Коопероване навчання: досвід навчання студентів ВНЗ США.
5. Модульне навчання: історія, теорія та практика.
6. Проблеми проблемного навчання.
7. Кейс-метод: панацея чи утопія?

**Висновки**

Болонський процес – незворотний, позитивний, прогресивний, враховуючи глобалізаційні тенденції. Прийняття Болонської декларації – це ще один доказ того, що зміни в освіті не є раптовим відкриттям, це швидше результат поступового усвідомлення взаємодії процесів економічної та політичної інтеграції, наслідок розвитку ідей та інновацій у освітянській сфері.

Враховуючи тенденції глобалізації, яка, крім

усього іншого, означає ще й небачене загострення конкуренції між державами, стає очевидним, що лише країна, яка забезпечить адекватний сучасним вимогам розвиток освіти та науки, може сподіватись на достойне місце у світовому співтоваристві.

Ідеї та принципи кредитно-модульної системи організації навчання народились у наукових розробках провідних вітчизняних та зарубіжних дослідників-новаторів у другій половині ХХ ст.

Виходячи із деяких реалій навчально-виховного процесу у ВНЗ України, можемо констатувати, що існує комплекс проблем щодо впровадження кредитно-модульної системи: юридичні, організаційні, дидактичні, виховні, фінансові, науково-методичні, психологічні.

У нашій науковій розвідці було розглянуто лише науково-методичні та психологічні проблеми.

У деяких викладачів ВНЗ України існують психологічні стереотипи неприйняття основних положень Болонської декларації.

Для підвищення психолого-педагогічної культури викладачів необхідні додаткові науково-методичні семінари. Можна спиратися на розробки, що були запропоновані нами.

1. *Кремень В. Г.* Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати.– К.: Грамота, 2005.– 448 с.
2. *Алексюк А. М.* Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання: Навч. посібник.– К.: ІСДО, 1993.– 220 с.
3. *Язвінська О.* До спільного освітнього простору // Політика і час.– 2006.– № 2.– С. 66–73.
4. *Кудіна В. В.* В рамках Болонського процесу // Слов'янський університет.– 2004.– № 2.– С. 2.
5. *Морозова М. А.* Модульный подход в современном российском образовании.– [www.ucheba.com/ur\\_rus/k\\_metod\\_kopilka](http://www.ucheba.com/ur_rus/k_metod_kopilka)
6. Впровадження ЕСТS в українських університетах: Ме-

тодичні матеріали.– Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2006.– 56 с.

7. *Гурч Л.* Деякі аспекти впровадження європейської системи ЕСТS у вищу освіту України // Освіта і управління.– 2005.– Т. 8.– Число 3–4.– С. 185–189.
8. Український педагогічний словник / За ред. С. У. Гончаренка.– К.: Либідь, 1997.– 563 с.
9. Вища освіта України і Болонський процес: Навч. посібник / За ред. В. Г. Кременя.– Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004.– 384 с.
10. *Корсак К.* Болонський процес та його міфологізація на теренах Росії і України // Освіта і управління.– 2005.– Т. 8.– Число 3–4.– С. 168–175.

*V. Yehorova, M. Golubeva*

## BOLOGNA'S PROCESS: THE HISTORY OF ISSUE AND REALIZATION PROBLEMS

*This article is dedicated to the history, reality and prospects of the Bologna's declaration. The problems of this declaration realization are studied by the author. On this basis the author developed scientific and methodical seminar with the aim to increase teachers' qualification. The main concepts of the Bologna's declaration such as: module, credit, bachelor, master, tutorial are cleared out.*